

MORMINTE ENEOLITICE TÂRZII DIN REGIUNEA PRUTULUI INFERIOR

Serghei Agulnikov, Valeriu Pașa

Abstract: *The article is dedicated to the publication of two barrow complexes from the Lower Prut region: tumulus no 3 from village Găvănoasa and tumulus 1 from Crihana Veche. The 14th and the 15th burials from Găvănoasa belong to late Eneolithic Hadžider-Cernavodă I group, the 3rd and the 4th burials from Crihana Veche belong to the horizon with the skeletons in extended position from the beginning of Early Bronze Age.*

Key words: *Eneolithic, Early Bronze Age, tumular graves*

Cuvinte cheie: *eneolitic, perioada timpurie a epocii bronzului, morminte tumulare*

Până relativ recent, zona Prutului Inferior rămânea o pată albă în ceea ce privește cercetarea tumulilor din perioada eneoliticului târziu (corespunzătoare etapelor Cucuteni AB și B). Situația s-a modificat considerabil la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90 ai secolului trecut, când au fost cercetate necropolele tumulare de lângă satele Sărățeni și Obileni (1988)¹ și tumulii de lângă satele Găvănoasa (1991) și Crihana Veche² (1992), aceștia din urmă au fost cercetați în cadrul campaniilor arheologice de salvare, conduse S. Agulnikov. Studiul de față va fi consacrat introducerii în circuitul științific și încadrării cultural-cronologice a complexelor eneolitice din aceste două necropole.

Cercetarea arheologică a tumulilor din apropierea satelor Crihana Veche și Găvănoasa s-a efectuat utilizându-se metodele specifice săpăturilor de salvare a acestui tip de monumente, cu folosirea mijloacelor mecanizate, păstrarea pe parcursul lucrărilor a unor martori, măsurarea, fotografierea și desenarea tuturor descoperirilor sau complexelor. Pe tot parcursul săpăturii, s-a păstrat ca reper punctul cel mai înalt din centrul tumulului de la care s-au făcut măsurările.

Găvănoasa, tumul 3. Acesta făcea parte dintr-un grup de 17 movile, orientate SE-NV, amplasate pe marginea unui vast platou, pe malul drept al râului Cahul, la 3,5 km VSV de satul Găvănoasa, raionul Cahul, și 1,5 km V de satul Nicolaevca, raionul Vulcănești (Fig. 1/2). Tumulul 3 forma un grup compact cu tumulii 4 și 5, înălțimea acestuia era de 0,50 m de la nivelul actual de călcare, 0,60 m de la nivelul antic de călcare și 1 m de la roca nativă. Diametrul movilei era de 32 m, suprafața sa a fost afectată de lucrări agricole. Cercetărilor arheologice au identificat patru morminte din perioade istorice diferite. În studiul de față vom prezenta numai mormintele 3 și 4, precum și construcțiile care țin de acestea (Fig. 2).

Mormântul 3 – a fost descoperit în sectorul de SV al tumulului, la 2 m (212°) de la punctul de reper, la adâncimea de 1,3 m (Fig. 2/3). Groapa funerară avea formă rectangulară cu colțurile rotunjite, orientată pe axa ESE-VNV. Dimensiuni: 1,20 × 0,80 m, adâncimea de 1 m.

¹ Levițki *et alii* 1996.

² Acesta a fost publicat sumar (Agulnikov *et alii* 1997), însă încadrarea cultural-cronologică a mormintelor principale necesită o reanalizare.

Mormântul a fost devastat în vechime (Fig. 4/3). În umplutură, care consta din cernoziom scurs sub acțiunea apei, se întâlneau fragmente de lemn și oase umane. Fără inventar.

Mormântul 4 – a fost descoperit în centrul tumulului la adâncimea de 0,60 m (Fig. 2/4). Groapa funerară, de formă aproximativ rectangulară, era orientată pe axa E-V. Dimensiuni: $1,35 \times 1,1$ m, adâncimea de 1 m.

Mormântul a fost devastat în vechime. Umplutura prezenta cernoziom scurs ca urmare a acțiunii apei, în care se mai aflau atât oase omenești dispersate și fragmente de lemn, cât și bucățele de ocru roșu. În colțul de SE, pe fundul gropii, oasele umane erau îngrămădite haotic, pe care au fost observate urme de oxidare de culoare verzuie. Fundul gropii era acoperit cu rămășițele unui așternut vegetal de culoare cafeniu-închis (Fig. 4/6).

Inventar:

1. Lângă peretele de sud al gropii funerare a fost descoperită o teslă din cupru de formă alungită cu lama lărgită. Dimensiuni: lungimea = 8 cm; lățimea la bază = 0,80 cm; lățimea lamei = 3 cm; secțiunea 0,20-0,50 cm (Fig. 4/4).

2. Alături de teslă au fost descoperite patru cuie-nituri din metal, care erau, probabil, folosite la fixarea mânerului din lemn, care nu s-a păstrat (Fig. 4/5).

Conform stratigrafiei tumulului, mormintele 3 și 4 sunt cele mai timpurii din complexul funerar. De acestea este legat solul argilos aruncat din gropile funerare, fixat în profilul martorului sub forma a două lentile groase de până la 0,20 m pe suprafața antică de călcare, spre sud și nord de morminte (Fig. 3/5). În mormântările centrale 3 și 4 pot fi puse în legătură cu o construcție circulară (ring) din pietre de calcar, parțial îngropate la nivelul suprafeței antice de călcare, dispuse oblic spre centrul tumulului. Diametrul ringului era de 17,50 m, iar în sectorul de vest exista o deschidere de 2,80 m (Fig. 3/6). Deasupra acestei construcții a fost ridicată mantaua tumulului în care, ulterior, a fost amenajat mormântul 2 atribuit culturii Jamnaja timpurii (Fig. 3/2).

Crihana Veche, tumulul 1. Movila funerară de lângă satul Crihana Veche (raionul Cahul), făcea parte dintr-un grup de trei tumuli cu înălțimea cuprinsă între 1 și 2,50 m între care se afla și o necropolă plană scitică. Acest grup se situa la 3 km NE de satul Crihana Veche, 1,5 km NV de aeroportul orașului Cahul și 0,50 km de la pădurea Crihana Veche II. Tumulul 1 ocupa cel mai sudic punct (Fig. 1/1), suprafața sa fiind afectată de lucrările agricole. Partea de vest a mantalei era mai întinsă spre panta interfluviului, iar înălțimea era de 1,50 m de la nivelul antic de călcare și 1,80 m de la roca nativă. Diametrul tumulului măsura 60 m. Cercetările au identificat 23 de morminte din diferite epoci istorice (Fig. 2), din care vom prezenta doar mormintele 14 și 15.

Mormântul 14 – a fost descoperit la 1,50 m SV de reper, la adâncimea de 1,62 m (Fig. 2/14). Groapa funerară, orientată VSV-ENE, avea o formă rectangulară cu colțurile rotunjite. Dimensiunile în partea superioară sunt de $1,20 \times 0,80$ m, adâncimea 0,72 m. Pereții de est și de nord ai camerei funerare sunt verticali, cei de sud și de vest se lărgeau spre fund, formând mici nișe de 0,10 - 0,17 m, astfel încât, fundul gropii atinge dimensiunile de $1,30 \times 0,95$ m. Umplutura gropii prezenta un sol argilos, de culoare cenușie întunecată, amestecat cu lutul din substructura tumulului și multe fragmente mici de cărbune. În umplutură a mai fost găsit un fragment de scândură arsă, cu dimensiunile de $0,40 \times 0,25 \times 0,01$ m, provenit de la acoperișul gropii funerare.

Pe fundul gropii se afla scheletul unui copil (1-1,5 ani) depus în poziție decubit dorsal, orientat cu craniul spre ENE și cu brațele întinse pe lângă corp. Pe suprafața acestuia au fost observate urme de ocră roșietică. Sub schelet au fost găsite urmele unui așternut vegetal, de culoare cafeniu-întunecat, presărat cu cărbune mărunț (Fig. 4/2).

Fără inventar.

Mormântul 15 – a fost descoperit la 0,60 m S de reper și la 0,25 m de la mormântul 14, la o adâncime de 1,62 m (Fig. 2/15). Groapa funerară, orientată ENE-VSV, avea o formă rectangulară. Pe conturul superior dimensiunile erau de 1,35 × 0,75 m, iar spre fundul gropii aceasta se lărgea sub forma unor mici nișe în părțile de NE și SV, atingând dimensiunile de 1,51 × 0,77 m. Adâncimea era de 0,55 m. Umplutura prezenta un amestec de sol argilos cu lut din substructura tumulului și multe fragmente de cărbune. La nivelul suprafeței antice de călcare au fost observate urmele unei bârne carbonizate, așezate, probabil, de-a lungul camerei funerare.

Pe fundul gropii se afla scheletul unui copil (2-3 ani), depus în poziție decubit dorsal, orientat spre ENE, cu brațele întinse de-a lungul corpului; oasele umărului stâng lipsesc. Zona craniului și a mâinilor au fost presărate cu ocră roșietică. În stânga craniului se aflau oasele părții stângi ale bazinului și câteva coaste, deplasate de rozătoare. Sub defunct a fost identificat un așternut de culoare cafeniu-închis, presărat cu cărbune mărunț (Fig. 4/1). Fără inventar.

Conform stratigrafiei tumulului, ambele morminte descrise sunt principale pentru cea mai timpurie manta. Solul provenit de la săparea acestora a fost aruncat sub formă de două semicercuri la NE și SE de morminte (Fig. 2/A), diametrul acestei depuneri atingând 5 m, lățimea 1,1-1,5 m, grosimea de până la 0,25 m. Înălțimea tumulului inițial constituia 0,5 m de la nivelul antic de călcare, diametrul de circa 12 m. Mantaua consta din sol argilos de culoare gri-deschis. Ulterior, mai spre nord de prima manta, a fost depusă înmormântarea nr. 7 atribuită culturii Jamnaja timpurie (Fig. 2/7).

*
* *

După cum s-a menționat, ambele perechi de morminte descrise mai sus pot fi considerate principale pentru tumulii în care au fost descoperite. Încadrarea ambelor monumente în perioada eneoliticului tardiv a fost făcută pe baza mai multor criterii. Astfel, deși mormintele 3/14³ și 3/15 de la Găvănoasa au fost distruse încă din antichitate, acestea, la rândul lor, sunt urmate stratigrafic în cadrul tumulului de mormântul nr. 2 atribuit culturii Jamnaja timpurie⁴, iar tesla din mormântul nr. 4 are analogii largi în complexe eneolitice din Europa Centrală și de Sud-Est.

În arealul învecinat culturii Cucuteni-Tripolie, toporul-daltă din mormântul 3/4 are mai multe analogii. Foarte apropiată este piesa descoperită la Verem'e, regiunea Kiev, datată în etapa Tripolie BI-II (Cucuteni AB 1)⁵. Un exemplar aproape similar se păstrează în colecția particulară „Platar”⁶, însă condițiile de descoperire a piesei nu permit o datare sigură, cert este doar faptul că

³ Acum și în continuare numărătorul va însemna numărul tumulului, iar numitorul numărul mormântului.

⁴ Poziția chirchit pe spate și orientarea nord-estică este caracteristică celui mai timpuriu grup al culturii Jamnaja din spațiul nord-vest pontic (Jarovoj 2000, 20-21).

⁵ Rindina 2004, 236, 249, fig. 12/12.

⁶ Rindina 2004, 224.

provine dintr-o așezare a culturii Cucuteni-Tripolie. Din punct de vedere al formei, asemănătoare este piesa descoperită în componența unui depozit din complexul „Ж-2” de la Majdaneckoe, regiunea Čerkassy, însă după dimensiuni aceasta este mai masivă, secțiunea fiind mult mai groasă⁷. De asemeni, similar este toporul-daltă descoperit în urma săpăturilor de la începutul secolului trecut la Cucuteni-Cețățuia⁸, care, deși a fost atribuit inițial de cercetătorul german „culturii A”, a fost datat recent în faza Cucuteni B1⁹. Diferența piesei de la Cucuteni constă în forma teșită a părții dorsale. Destul de apropiată este dalta din depozitul de la Conțești, jud. Bacău, datată în etapa Cucuteni B¹⁰. Apropiat ca formă (excluzând lama) și dimensiuni este și toporul-daltă descoperit la Viișoara –Târgu Trotuș¹¹, datat în etapa Cucuteni B¹².

Totuși, cea mai apropiată analogie a fost găsită în punctul Dobrovice – Gmina Kobierzyce (Polonia), în arealul grupului Jordanow-Jordansmuhl, care face parte din comunitatea cultural-istorică Lengyel-Polgar¹³. De asemenea, piese asemănătoare se regăsesc în monumentele culturii Bodrogkeresztúr¹⁴. Însușind cele expuse mai sus, putem considera că mormintele 3/3 și 3/4 de la Găvănoasa pot fi sincronizate cu etapele Cucuteni AB și B, respectiv Tripolie BI-BII, BII și CI. Aceasta este perioada mijlocie de funcționare a centrului metalurgic tripolian, pentru care sunt tipice teslele-dălți¹⁵. Paralelizarea cu piesele de la Verem'e și Dobrovice indică chiar o sincronizare mai precisă cu Cucuteni AB. Poziția stratigrafică și sincronismele indicate dovedesc clar că tumulul 3 de lângă satul Găvănoasa a fost ridicat într-o perioadă precedentă culturii Jamnaja și grupului Usatovo, deci în perioada eneoliticului târziu.

Mai simplă este situația încadrării cronologice a mormintelor 1/14 și 1/15 de la Crihana Veche. Pe de o parte, poziția decubit dorsal nu este caracteristică culturii Jamnaja, iar pe de altă parte, ambele morminte sunt urmate stratigrafic de mormântul nr. 7 al culturii Jamnaja timpurie. Totodată, acest complex nu poate fi atribuit nici grupului Usatovo, deoarece acestuia îi sunt caracteristice construcții monumentale: șanțuri, ringuri de piatră, crepide, acoperișuri din piatră¹⁶. La fel de atipică este și poziția depunerii defunctului¹⁷, care poate fi pusă pe seama unor amestecuri cu populațiile alogene. Un ultim argument ar fi lipsa inventarului, prezent din abundență în necropolele de tip Usatovo, prin ceramică, unelte, podoabe etc.

În ceea ce privește evoluția cultural-cronologică a culturilor eneolitice din stepele nord-vest pontice, au fost propuse mai multe modele¹⁸, multe dintre ele deja depășite, însă în studii de față nu vom face o analiză istoriografică detaliată.

⁷ Šmaglij 2001, 15, fig. 3/5; Šmaglij, Videjko 2001-2002, 119, fig. 54/15.

⁸ Schmidt 1932, Taf. 30/11.

⁹ Petrescu-Dîmbovița 2004, 152.

¹⁰ Vulpe 1975, 58, Taf. 33/265

¹¹ Cucos 1999, 249, fig. 23/5

¹² Așezarea conține două niveluri de locuire, corespunzătoare fazelor B1 și B2.

¹³ Inventaria Arheologica 1977, 264, pl. 1

¹⁴ Patay 1984, 119, taf. 69.

¹⁵ Rindina 2004, 224.

¹⁶ Zbenovič 1974, 35-44.

¹⁷ Dergačev 1980, 185, fig. 17/b.

¹⁸ Jarovoj 1985; Dergačev 1986; Petrenko 1989, 18-20; Manzura *et alii* 1992; Alekseeva 1992; Manzura 1993, 23-53; Manzura 1994, 93-101; Levițki *et alii* 1996; Manzura 2000, 237-295; Manzura 2003-2004, 63-85 etc.)

În general, în ultimul timp, majoritatea specialiștilor au acceptat unanim faptul că în perioada eneoliticului târziu în spațiul nord-vest pontic au existat două grupuri de comunități care practicau ritul înhumării în tumuli:

1. Primul, caracterizat prin depunerea defunctului în poziție chircită pe o parte și construcții funerare fastuoase: șanțuri, ringuri de piatră, construcții cu caracter sacral (gropi, stâlpi de lemn) etc.; inventar prezentat de arme, unelte, podoaabe, ceramică cu amestec de scoică pisată sau importată din mediul culturii Cucuteni-Tripolie; orientarea defunctului în direcția estică, cu variațiile respective¹⁹. Vestigiile de acest tip au fost denumite diferit: grupul Hadžider²⁰, aspectul basarabean al culturii Cernavodă I²¹ sau tipul Hadžider-Životilovka²².

2. În al doilea grup, caracterizat prin depunerea defunctului poziția decubit dorsal, se întâlnesc foarte rar construcții din piatră sau șanțuri, lipsa sau caracterul sărăcăcios al inventarului, în care predomină podoaabele²³. Nu există o părere unanimă în denumirea acestui tip de monumente, ele fiind atribuite culturii Postmariupol²⁴, evidențiate de către I.F. Kovaljova²⁵. O altă teorie aparține lui Ju.Ja. Rassamakin²⁶, în care se renunță, absolut corect²⁷, la denumirea dată de Kovaljova și propune denumirea de cultură Kvitjanskaja. Cu toate acestea, caracteristicile complexului eponim de la Balka Kvitjanaja fac dificilă acceptarea acestei denumiri. La rândul său, I.V. Manzura a propus divizarea complexelor cu defuncți în poziție decubit dorsal în trei grupuri diferite, bazându-se pe tipologia gropilor funerare și poziția stratigrafică a acestora²⁸, monumentele din regiunea carpato-nistreană fiind separate cultural de cele din regiunea Niprului.

Acestor două tipuri le aparțin și complexe descrise mai sus: tumulul 3 de la Găvănoasa atribuit grupului Hadžider-Cernavodă I, iar tumulul de lângă Crihana Veche orizontului cu defuncți în poziție decubit dorsal. În ceea ce privește raportul dintre cele două tipuri de monumente, putem considera că mormintele ambelor grupuri preced în mai multe cazuri pe cele ale culturii Jamnaja timpurie, iar mormintele grupului cu defuncți în poziție decubit dorsal

¹⁹ Petrenko 1989, 19 ; Levički et alii 1996, 69-82; Jarovoj 2000, 14.

²⁰ Petrenko 1989, 19.

²¹ Manzura 1993, 28-30; Manzura 1994, 96.

²² Jarovoj 2000, 14. Prima denumire a fost dată pe baza complexului caracteristic de pe râul Hadžider, a doua se bazează pe caracteristicile asemănătoare între ceramica din unele necropole și cea din așezările culturii Cernavodă I. A treia denumire are menirea de a uni două grupuri de morminte anterioare culturii Jamnaja. Considerăm ultima denumire absolut improprie, deoarece unește două grupuri diferite cronologic, tipologic și după proveniență. În continuare vom folosi denumirea de grup cultural Hadžider-Cernavodă I.

²³ Manzura et alii 1992, 82-88; Levički et alii 1996, 59-68 ; Jarovoj 2000, 15.

²⁴ Jarovoj 2000, 15.

²⁵ Kovaljova 1984, 4-63.

²⁶ Rassamakin 2000, 170, fig. 26.

²⁷ Denumirea de Postmariupol indică legătura genetică directă a acestei comunități cu cele neolitice de tip Mariupol, bazându-se pe faptul că mormintele în poziție decubit dorsal din zona Niprului pot fi sincronizate cu etapa Horodiștea-Foltești-Tripolie CII/γ II (Rassamakin 2000, 160-161), iar corelarea cu etapa Tripolie CI este doar ipotetică. În astfel de condiții distanța cronologică între comunitățile de tip Mariupol și cele reprezentate de morminte în poziție decubit dorsal poate atinge chiar un mileniu. (Trebuie menționat că similitudinile în inventar și complexe mixte indică chiar o fază foarte târzie, corespunzătoare fazei finale a culturii Usatovo, tipul Sofievka și Horodiștea-Gordinești.)

²⁸ Manzura et alii 1992, 82-88; Levički et alii 1996, 59-68.

le suprapun foarte des pe cele ale grupului Hadžider-Cernavodă I și Usatovo²⁹. Unicul caz de stratigrafie inversă apare la Sărățeni, unde mormântul 2/3 al unui copil aflat depus în groapă ovală în această poziție, orientat spre est, este „cel mai timpuriu din epoca paleometalului”³⁰, făcându-se astfel aluzie la faptul că acesta ar fi chiar mai timpuriu decât alte morminte eneolitice din acest grup tumular. Această afirmație s-a bazat pe faptul că mormântul 2/3 este suprapus de mormântul 2/11 devastat și lipsit de inventar³¹, atribuit grupului Hadžider-Cernavodă I³². Astfel, autorii studiului au ajuns la concluzia că mormintele tumulare cu defuncți depuși în poziție decubit dorsal au apărut în regiunea carpato-nistreană încă din perioada eneoliticului mijlociu, evoluând diferit până în epoca timpurie a bronzului³³. Astfel, se ajungea la ideea că grupurile menționate au coexistat pe același teritoriu în eneoliticul tardiv, iar mormintele în poziție decubit dorsal își continuă existența până în perioada culturii Jamnaja.

Această concepție, corelată cu datarea tardivă a complexelor menționate de la răsărit de Nistru³⁴, ar putea ridica problema originii apusene a acestor comunități. Acest fapt care se poate baza doar pe stratigrafia tumulului 2 de la Sărățeni, ne-a impus verificarea stratigrafiei acestui complex. Din descriere³⁵, planuri ale tumulului³⁶ și desenul mormântului 11³⁷, nu este clară datarea acestuia în epoca eneolitică. Din păcate, în textul lucrării nu există nici un argument în favoarea unei astfel de atribuirii, mormântul 2/11 a fost complet devastat, iar în componența celei de a doua mantale nu este menționată nici o descoperire, construcție etc., care ar putea să o dovedească. În același timp, pentru comunitățile de tip Hadžider-Cernavodă I nu este caracteristică construcția unor mantale pe locul tumulilor mai vechi. Coroborând cu faptul că restul mormintelor în poziție întinsă ocupă perioade cronologice mai târzii, ajungem la concluzia că mormântul 2/11 de la Sărățeni nu aparține grupului Hadžider-Cernavodă I, ci, mai curând, culturii Jamnaja.

Din cele expuse mai sus, se poate afirma că mormintele în poziție decubit dorsală sunt mai târzii față de cele ale grupului Hadžider-Cernavodă I și se sincronizează cu etapa Horodiștea-Foltești-Tripolie CII/γII și mormintele de tip Životilovka-Volčansk. Probabilitatea coexistenței parțiale a celor două comunități nu poate fi negată cu desăvârșire, dar aceasta nu se bazează și pe date arheologice. În sprijinul acestei teorii contribuie și analizele radiocarbon efectuate pentru necropolele de la Sărățeni și Krasnoe: 5140±40 B.P. (LU-2454) pentru tumulul 1 de la Sărățeni, 5180±30 B.P. (LU-2455) pentru tumulul 9 de la Krasnoe³⁸, ceea ce indică pentru monumentele de tip Hadžider-Cernavodă I prima jumătate a mileniului IV a.Chr., în vreme ce pentru mormântul 2/3 de la Sărățeni a fost obținută data 4530±40 B.P. (LU-2477)³⁹, ce plasează mormintele în poziție decubit dorsal la sfârșitul mileniului IV a.Chr. Determinările radiocarbon demonstrează, o dată în plus, că grupul Hadžider-Cernavodă I este

²⁹ Levițki *et alii* 1996, 59-65; Jarovoj 2000, 18.

³⁰ Levițki *et alii* 1996, 59.

³¹ Levițki *et alii* 1996, 59.

³² Levițki *et alii* 1996, 69.

³³ Levițki *et alii* 1996, 63-69.

³⁴ Rindina 2004, 236, 249, fig. 12/12.

³⁵ Levițki *et alii* 1996, 31-37.

³⁶ Levițki *et alii* 1996, 116-117, fig. 12-13.

³⁷ Levițki *et alii* 1996, 123, fig. 19/3.

³⁸ Jarovoj 2000, 17.

³⁹ Jarovoj 2000, 118.

anterior orizontului mormintelor în poziție decubit dorsal și se sincronizează cu etapele Cucuteni AB, B – Tripolie BI-II, BII, CI (fapt demonstrat prin inventarul ceramic, obiecte din metal și, nu în ultimul rând, stratigrafie), iar al doilea tip de monumente se sincronizează cu finalul culturii Cucuteni-Tripolie, adică se încadrează în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului sau, mai corect, începutului epocii bronzului⁴⁰.

Evoluția firească a grupului Hadžider-Cernavodă I a dus la geneza grupului Usatovo, încadrat în etapa târzie a culturii Cucuteni-Tripolie, proces la care au mai contribuit cultura Cernavodă I din zona Dunării de Jos și grupul Ofatiți⁴¹. Nu este exclus și faptul că acest grup cultural a contribuit și la geneza ritului funerar al grupului tripolian Ofatiți.

Însumând cele mai importante concluzii, menționăm:

1. Mormintele 3/3 și 3/4 de la Găvănoasa aparțin grupului Hadžider-Cernavodă I, iar mormintele 1/14 și 1/15 de la Crihana Veche aparțin orizontului cu defuncți în poziție decubit dorsal de la începutul epocii bronzului.

2. Grupul Hadžider-Cernavodă I apare în stepa nord-vest pontică în perioada Cucuteni AB, iar mormintele în poziție decubit dorsal apar în etapa Horodiștea-Foltești-Tripolie CII/γII, acestea făcând parte dintr-un orizont destul de omogen răspândit în sudul Europei de Est.

Bibliografie

Inventaria Arheologica Catalog 1977, Wrocław, 1977, 1, 264/1.

Alekseeva, I. L. 1992, *Kurgany epohi paleometalla v Severo-Zapadnom Pričernomo'e*, Kiev.

Cucoș, Șt. 1999, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, BMA 6.

Dergačev, V. A. 1980, *Pamjatniki Poynego Tripol'ja. Opyt sistematizacii*, Chișinău.

Dergačev, V. A. 1986, *Moldavija sosednie territorii v epohu bronzy*, Chișinău.

Jarovoj, E. V. 1985, *Drevnejšie skotovodčeskie plemena Jugo-Zapada SSSR*, Chișinău.

Jarovoj, E. V. 2000, *Skotovodčeskoe naselenie Severogo-Zapadnogo Pričernomo'ja epohi rannego metalla*, Moscova

Levițki, O., Manzura, I., Demcenko, T. 1996, *Necropola tumulară de la Sărățeni*, Bibliotheca Thracologica 17.

Manzura, I. 2000, *Vladejușcie skipetram*, Stratum Plus 2, 237-295.

Manzura I. 1993, *The East-West interaction in the mirror of the Eneolithic and Early Bronze cultures in the north-west Pontic*, Revista Arheologică 1, Chișinău, 23-53.

Manzura, I. 1994, *Manifestări culturale în perioada de tranziție*, Thraco-Dacica 15, 103-119.

Manzura, I. 2003-2004, *Severnoe Pričernomo'e v zneolite i v načale bronzovogo veka: stupeni kolonizacii*, Stratum Plus 2, 63-85.

⁴⁰ În ultimul timp, tot mai mulți specialiști renunță la termenul „perioadă de tranziție”, înlocuindu-l prin început al epocii bronzului (Rindina 2004, 258; Manzura 2003-2004, 65, fig. 1). Într-adevăr termenul de perioadă de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului este unul amorf și nu este în stare să reflecte realitățile cultural-istorice din a doua jumătate a mil. IV a.Chr.

⁴¹ Manzura 1994, 108.

- Manzura, I. V., Kločko, E. O., Savva, E. N. 1992, *Kamenskie Kurgany*, Chișinău.
- Patay, P. 1984, *Kupferzeitliche meibel, beile und axte in Ungarn*, PBF 9, 15.
- Petrenko, V. G. 1989, *Pamjatniki zneolita i povorot k bronzovumu veku v Severo-Zapadnom Pričernomo'e*, în *Istoriya i arheologija Nižnem Podunav'ja*, Reni, 19-20.
- Petrescu-Dîmboviță, M. 2004, *Obiecte de metal*, în Petrescu-Dîmboviță, M., Văleanu, M.C., *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, MemAntiq 23, 152-155.
- Rassamakin, Ju. Ja. 2000, *Kvitjanskaja kul'tura: istorija i sovremennoe sosostojanie problemy*, Stratum Plus 2, 117-177.
- Rindina, N. V. 2004, *Metaloobrobne virobništvo Tripil's'koj kul'turi*, în *Enciklopedija Tripil's'koj Civilizacij*, I, Kiev, 223-260.
- Schmidt, H. 1932, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumanien. Die Siedlung mit bemalter Keramik von der Stein kupferzeit in bis die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Leipzig.
- Šmaglij, M. M. 2001, *Veliki Tripil's'ki poselenja*, Kiev.
- Šmaglij, M. M., Videjko, Ju. M. 2001-2002, *Majdaneckoe-Tripol'skij prototorod*, Stratum Plus 2, 44-137.
- Vulpe, A. 1975, *Die Axte und Beile in Romänien*, PBF 2.
- Zbenovič, V. G. 1974, *Pozdnetripol'skie plemena Severnogo Pričernomo'ja*, Kiev.

Serghei Agulnicov,
Centrul de Arheologie
Institutul Patrimoniului Cultural
Academia de Științe a Moldovei
Bd. Ștefan cel Mare, nr. 1
MD-2001, Chișinău
Republica Moldova
agulnikov-budjak@mail.ru

Valeriu Pașa
Centrul de Arheologie
Institutul Patrimoniului Cultural
Academia de Științe a Moldovei
Bd. Ștefan cel Mare, nr. 1
MD-2001, Chișinău
Republica Moldova
pashamenmd@mail.ru

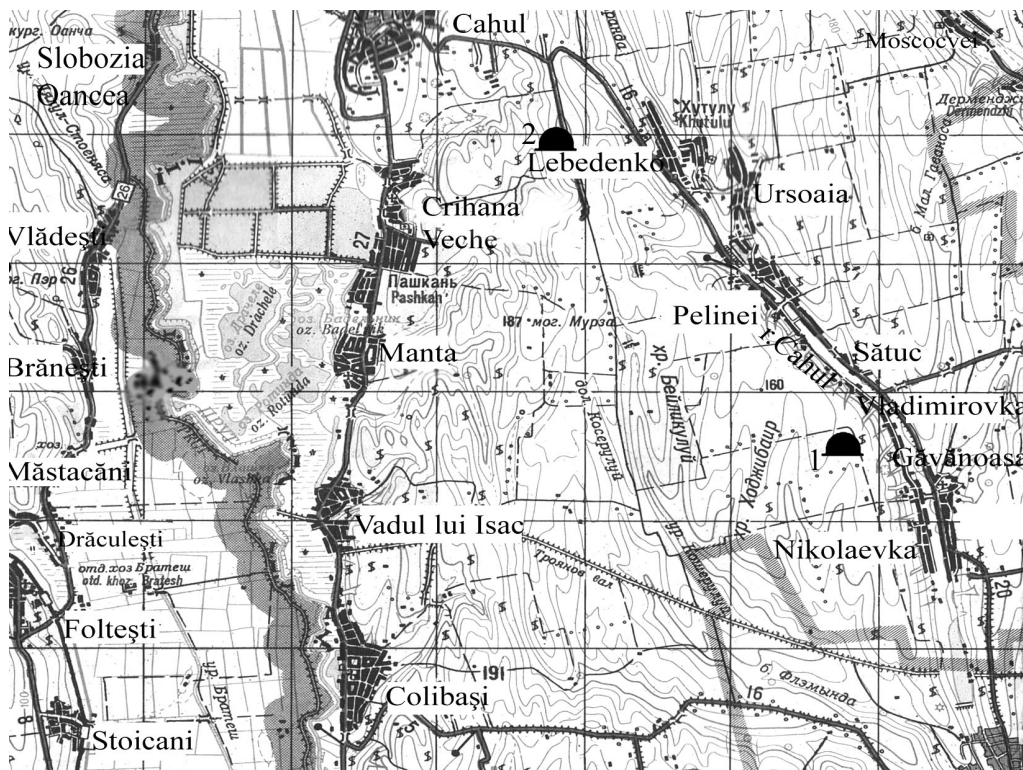

Fig. 1. Amplasarea geografică a tumurilor: 1. Găvănoasa – tumulul 3; 2. Crihana Veche – tumulul 2.
 Fig. 1. Geographical position of the barrows: 1. Găvănoasa – barrow 3; 2. Crihana Veche – barrow no 1.

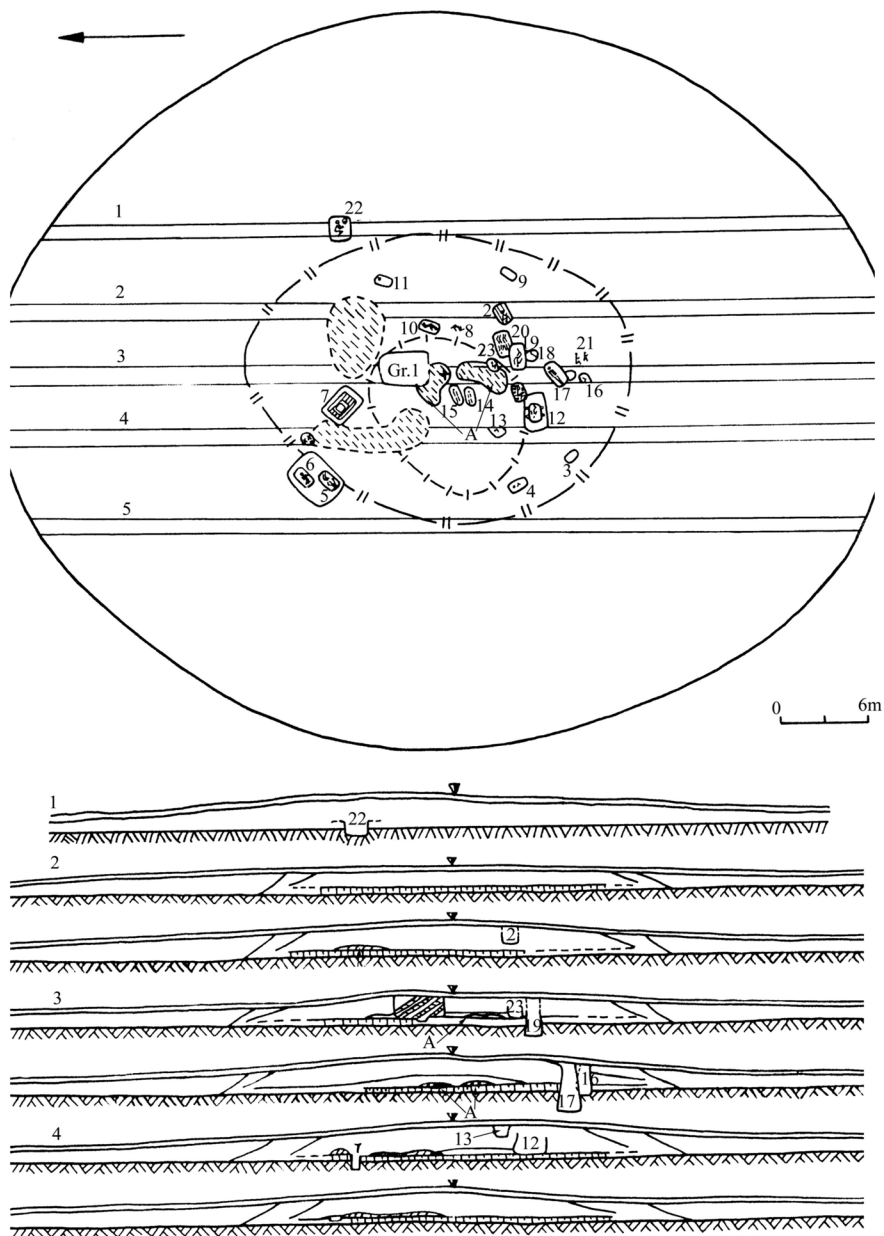

Fig. 2. Planul și secțiunile tumulului 3 de la Găvănoasa: 1-4 – mormintele eneolitice 3 și 4; 5 – solul aruncat din mormintele eneolitice 3 și 4; 6 – ringul de piatră.

Fig. 2. The plan and the stratigraphical profiles of the barrow no 3 from Găvănoasa: 1-4 – burials; 5 – the soil from eneolithic burials no 3 and no 4; 6 – stone ring.

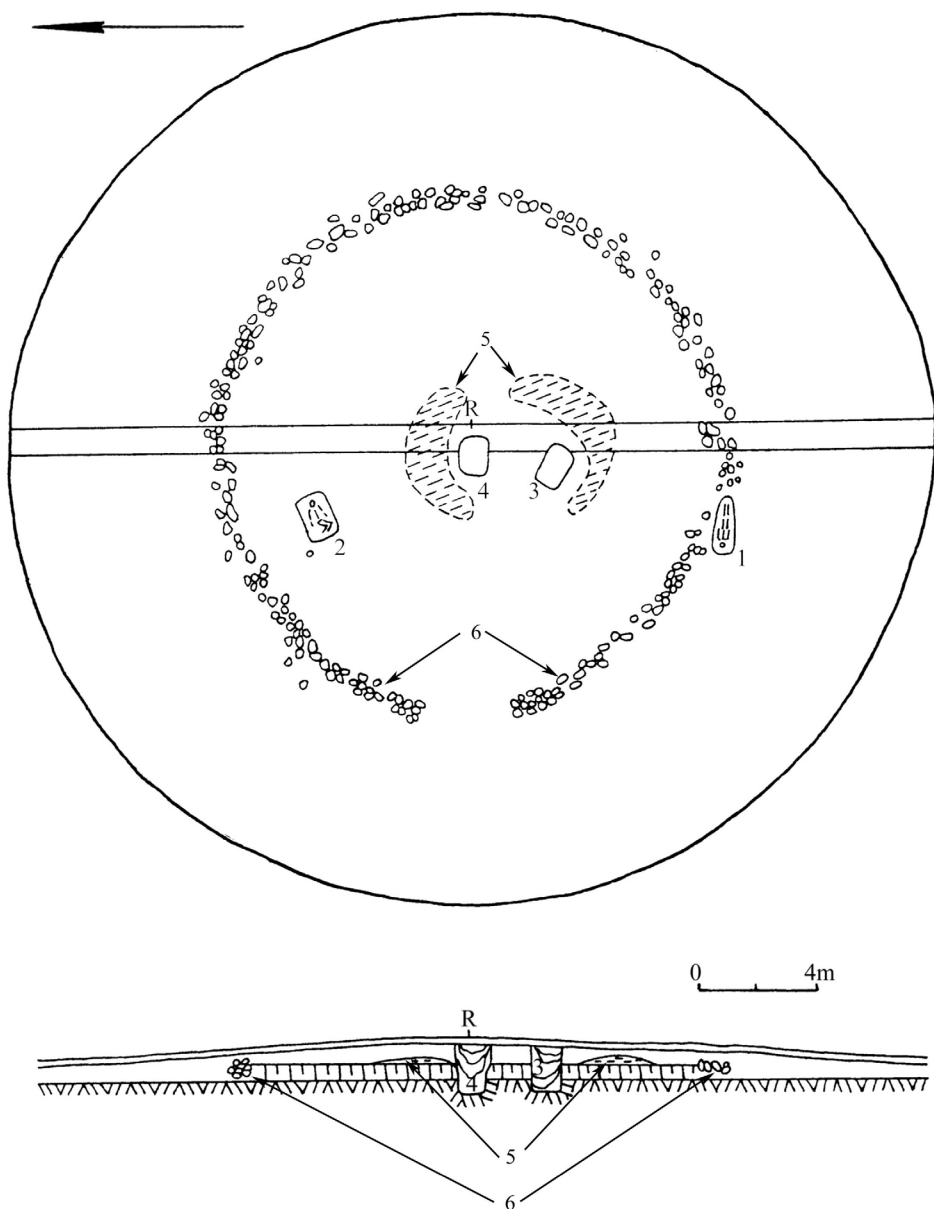

Fig. 3. Planul și secțiunile tumulului 1 de la Crihana Veche: 1-23 – morminte;

A – solul aruncat din mormintele 14 și 15.

Fig. 3. The plan and the stratigraphical profiles of the barrow no 1 from Crihana Veche: 1-23 – burials;

A – the soil from the burials no 14 and no 15.

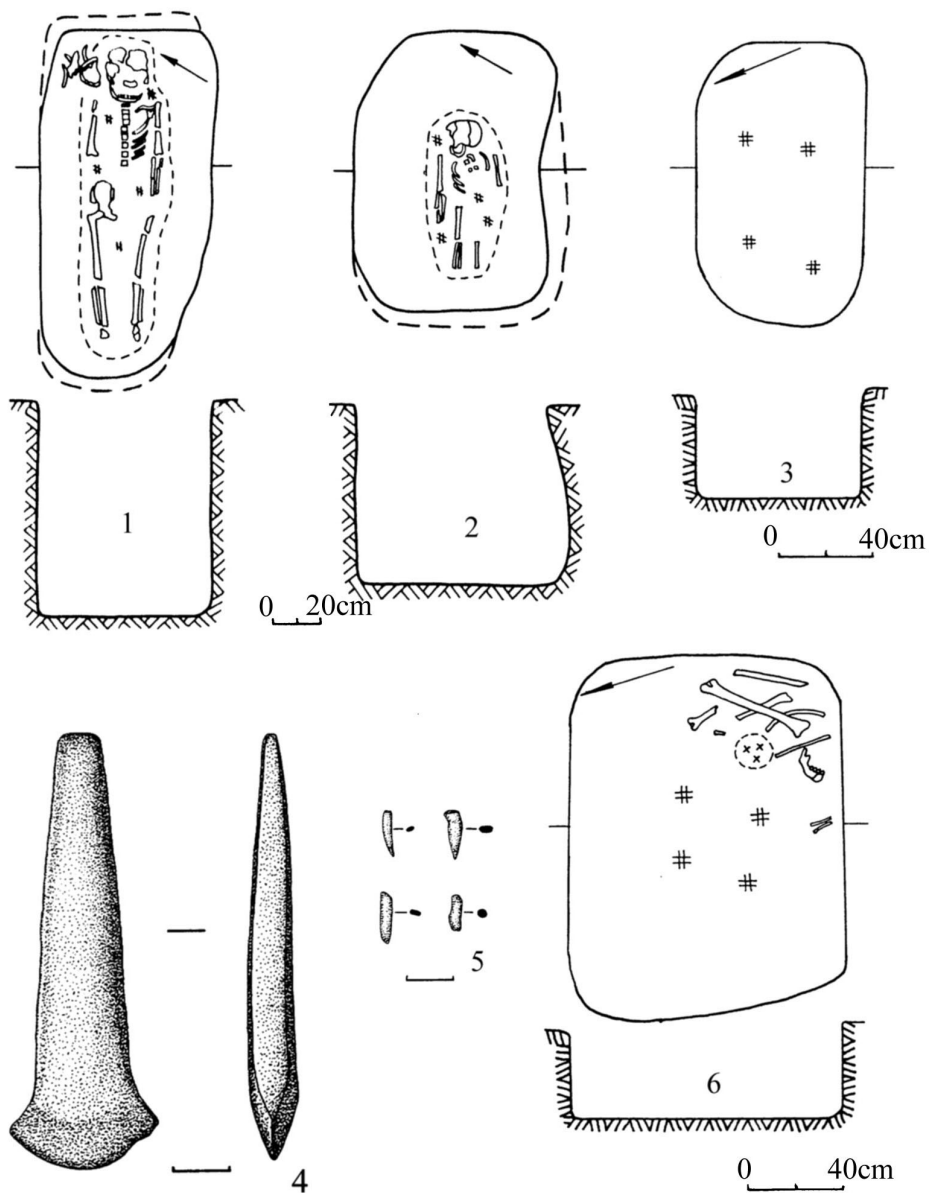

Fig. 4. 1 – Crihana Veche, mormântul 15; 2 – Crihana Veche, mormântul 14; 3 – Găvănoasa, mormântul 3; 4-5 – inventarul mormântului 4 de la Găvănoasa; 6 – Găvănoasa, mormântul 4.

Fig. 4. 1 – Crihana Veche, burial no 15; 2 – Crihana Veche, burial no 14; 3 – Găvănoasa, burial no 3; 4-5 – copper objects from the burial no 4 at Găvănoasa; 6 – Găvănoasa, burial no 4.